

# Eenzaamheid na scheiding: verdomd alleen, gelukkig met twee of...?

Inge Pasteels<sup>1</sup> , Leen Heylen<sup>1,2</sup>, Dimitri Mortelmans<sup>1</sup> 

<sup>1</sup> Universiteit Antwerpen, <sup>2</sup> Thomas More

## Abstract

Met data van “Scheiding in Vlaanderen” werd emotionele en sociale eenzaamheid bij 2916 mannen en 3332 vrouwen bestudeerd met als doel na te gaan of gescheidenen meer gevoelens van eenzaamheid ervaren dan gehuwden en of de duurtijd sinds de scheiding een verschil uitmaakt hierbij. De resultaten tonen aan dat gescheiden mannen en vrouwen die heden single zijn kampen met gevoelens van eenzaamheid en dit zowel in de emotionele als de sociale dimensie. Echter, het is niet zozeer de scheiding op zich maar wel de afwezigheid van een -vooral samenwonende- partner waardoor het risico op eenzaamheid verhoogt. Wat sociale eenzaamheid betreft, bevestigen we eerder de isolatiehypothese en de resource hypothese dan de bevrijdingshypothese. De duurtijd van de partnerstatus heeft minder invloed op emotionele eenzaamheid. Enkel voor gescheiden vrouwen die single zijn, vinden we dat emotionele eenzaamheid vermindert naarmate de periode van single zijn langer duurt. Wat sociale eenzaamheid en de duurtijd van de partnerstatus betreft, geldt voor mannen dat de kans om sociaal eenzaam te zijn aanzienlijk lager is wanneer men langer in een huwelijk, in een ongehuwde samenwoonrelatie of in een LAT-relatie verblijft in vergelijking met kortdurig gehuwd zijn. We vinden dus geen bevestiging van het dyadic withdrawal principe.

## 1 INLEIDING

Bond zonder Naam riep de week van 10 tot 14 december 2012 uit tot week van de eenzaamheid (Beel, 2012). Een opmerkelijk nieuwsbericht tussen alle andere die veelvuldig aantonen dat we leven in een maatschappij waarin keuzemogelijkheden voor quasi ieder van ons in vele dimensies van het leven uitgebreider dan ooit zijn, waar tempo het credo van de geloofwaardige mens is geworden en adrenaline niet meer verwijst naar een stresshormoon maar naar een gewenste staat van opwinding die toelaat een leven vol flow vorm te

geven. Adjectieven als “veel”, “snel” en “complex” typeren voor meer en meer mensen en steeds vaker de huidige maatschappelijke context en het huidige leven (Mortelmans, 2004). Opmerkelijk initiatief ook in een maatschappij gekenmerkt door globalisering waarbij de digitale snelweg in de vorm van het World Wide Web en al zijn toepassingen op het vlak van digitaal mailverkeer, sociale netwerkdomen en computergestuurde vrijetijdsbestedingen op elk moment een deur opent naar de medemens, potentieel ieder met ieder verbindt en geografische bezwaren niet meer geldend zijn om anderen te ontmoeten.

Naast globalisering wordt de huidige maatschappij ook gekenmerkt door individualisering. Individualisering verwijst naar de tendens waarbij het individu manifester aanwezig is of moet zijn als lid van een samenleving en de ruimere sociale context van een groepering hieraan ondergeschikt wordt. In de definitie van Bauman (2002) gaat individualisering om 'de eigen identiteit beschouwen als een resultaat van een constructief proces waarvoor men zelf verantwoordelijk is in plaats van als een gegevenheid'. Individuele voorkeuren en eigen specifieke keuzes, ook op het vlak van relaties en gezinnen, worden een middel om het eigen individu vorm te geven. Eigen keuzes hoog in het vaandel dragen is eveneens maatschappelijk verankerd. Tal van voorbeelden kunnen gegeven worden. Aandacht voor werk-gezin balans met bijhorende stelsels van voltijdse of deeltijdse loopbaanonderbrekingen of verlofregelingen bijvoorbeeld geven weer dat de individuele keuzevrijheid om het leven vorm te geven belangrijk wordt geacht

(Frans & Mortelmans, 2008; Vermeiren & Mortelmans, 2008). Ook termen als zelfontplooiing (inclusief onthaasting) zijn heden ten dage *conditio sine qua non* met het oog op een vervullend en dus geslaagd leven (De-fever, Van Lancker, Mortelmans, & Cantillon, 2013). Vormingscentra en opleidingsinstituten allerhande vertalen deze maatschappelijke tendensen in een cursusaanbod waarin de module 'tijdsmanagement', de sessie 'diepzielduiken', de workshop 'meditatie voor kinderen' en het ervaringsseminar 'persoonlijke ontplooiing voor gevorderden' als niet te missen opleidingen geagendeerd worden om mensen te leren hoe ze tegengas kunnen geven tegen het hoge levenstempo en zo het yin yang evenwicht in zichzelf vanzelf leren realiseren, als ze maar de juiste keuzes maken, hier en nu en op elk moment.

Kortom, gegeven dat we in de huidige maatschappij met zijn allen leven op het ritme van de globalisering met het bijhorend palet aan

#### **Over het onderzoek Scheiding in Vlaanderen (SiV)**

SiV-data zijn afkomstig van het onderzoek "Scheiding in Vlaanderen". In dit onderzoek werd via een interview informatie verzameld bij beide partners van eerste huwelijken die afgesloten zijn tussen 1971 en 2008 en intussen al dan niet ontbonden zijn. Ook een kind, een ouder en een eventuele nieuwe partner van deze personen werden indien mogelijk bevraagd. Zij kregen een schriftelijke vragenlijst of websurvey aangeboden. De gegevens zijn verzameld in de periode van september 2009 tot december 2010.

12110 van alle 26376 gecontacteerde personen konden bevraagd worden wat een totale respons van 46% oplevert voor deze multi-actorstudie over huwelijk en echtscheiding. Gedetailleerde informatie over dit onderzoek en deze dataverzameling vindt u op [www.scheidinginvlaanderen.be](http://www.scheidinginvlaanderen.be) en in het boek: Mortelmans Dimitri, Pasteels Inge, Bracke Piet, Matthijs Koen, Van Bavel Jan, Van Peer Christine (2011) *Scheiding in Vlaanderen*. ISBN 978-90-334-8586-2 - Leuven: Acco, 355 p.

keuzemogelijkheden en op de melodie van de individualisering met individuele keuzevrijheid als hoogste goed waarmee uit die mogelijkheden op alle levensdomeinen het beste voor zichzelf gehaald kan worden, lijkt eenzaamheid een valse noot in deze op het eerste zicht ideale combinatie die de maatschappelijke veranderingen kenmerken en die we als vooruitgang benoemen.

Demografische analyses van de huidige bevolking geven een aantal tendensen weer die volgens de theorie van de tweede demografische transitie geassocieerd kunnen worden met postmaterialistische waarden zoals individualisering en zelfontplooiing (Lesthaeghe, 1995; 2002; Van de Kaa, 1994). Mensen vormen immers almaar in mindere mate met anderen een huishouden, waardoor het aantal alleenstaanden toeneemt en niet alleen in de hoogste leeftijdscategorieën (Beel, 2012; Lodewijckx, 2008; Pasteels, Lodewijckx, & Mortelmans, 2013). Ook wanneer kinderen het huis verlaten, komt er meer en meer een periode van single zijn alvorens men een ongehuwde of gehuwde samenwoning aangaat. Na scheiding is er een substantieel aantal mensen die nooit een nieuwe relatie beginnen waarin ze samenwonen met een partner (Pasteels & Mortelmans, 2011, Pasteels, Corijn, & Mortelmans, 2012; Shute & Howitt, 1990). De timing om kinderen te krijgen is de laatste decennia sterk gewijzigd, waarbij uitstel en zelfs afstel de vruchtbaarheidscijfers sinds de jaren '70 kenmerken (Neels, 2006; Van de Kaa, 1994). De hamvraag die rijst bij het vaststellen van deze evoluties betreft die individuele keuzevrijheid. Zijn verminderde of op zijn minst uitgestelde vruchtbaarheid enerzijds en anderzijds andere samenlevingsvormen dan het traditionele huwelijk als voor-

beelden van hoe mensen heden hun leven vorm geven, bewuste keuzes of zijn het situaties die eigenlijk eerder ongewenst zijn ook al stroomlijnen ze wel met het maatschappelijk gemeengoed? En staat een week van de eenzaamheid dan toch niet helemaal haaks op globalisering en individualisering omdat mensen ondanks individuele keuzevrijheid binnen een geglobaliseerde maatschappij onder andere op vlak van relaties toch niet kunnen realiseren wat ze zo graag wensen?

De data uit het project "Scheiding in Vlaanderen" laten toe een vernieuwende bijdrage te leveren aan het onderzoek naar eenzaamheid na scheiding door de ruime omvang van de groep van geïnterviewde gescheiden personen en de zeer gedetailleerde informatie uit uitvoerig bevroegde partnerrelatiehistorieken waarin zowel ongehuwde samenwoningrelaties als huwelijken aan bod komen en zelfs relaties waarin men niet samenwoonde met de partner gerapporteerd werden. Een eerste aanvulling op het bestaande onderzoek betreft dan ook het opnemen van die LAT-relaties in de verklaringsmodellen. Relaties waarin men niet samenwoont met de partner zijn immers vooral voor vrouwen een alternatief om het postmaritale relatieleven vorm te geven (Pasteels & Mortelmans, 2013). We zijn bovendien vernieuwend door na te gaan of een eventuele samenhang tussen huidige partnerstatus na scheiding en eenzaamheid wijzigt naarmate men korter of langer een specifieke partnerstatus heeft.

## **2 HET CONCEPT EENZAAMHEID**

Eenzaamheid verwijst naar een subjectief gevoel dat men ervaart met betrekking tot de

sociale relaties die men onderhoudt. De Jong-Gierveld (1984) omschrijft eenzaamheid als “het subjectief ervaren van een onplezierig of ontoelaatbaar gemis aan (kwaliteit van) bepaalde sociale relaties”. Het gaat dus niet om een objectieve maatstaf, om een gebrek aan omgang met andere mensen dat dan algemeen en formeel kwantificeerbaar zou zijn, het gaat om de subjectieve perceptie van die omgang, om een eigen oordeel dat betrokkenen zelf rapporteren. Weiss (1973) onderscheidt eerder al twee dimensies wat eenzaamheid betreft. Vooreerst is er emotionele eenzaamheid waarmee het gemis van een hechte, affectieve band bedoeld wordt (Shute & Howitt, 1990). Weiss beperkt die hechte affectieve figuur niet tot een vertrouwenspersoon of een goede vriend. Het gaat om een iemand die veiligheid en geborgenheid biedt omwille van een sterke emotionele band met die persoon (Weiss, 1987), iemand waarmee je een speciale, unieke relatie hebt (Dykstra & Fokkema, 2001; Van Baarsen, 2002). Vaak wordt de behoefte aan dergelijke figuur ingevuld door een partnerrelatie (Dykstra & Fokkema, 2001; Van Baarsen, 2002). Daarnaast is er eenzaamheid in zijn sociale dimensie, waarmee dan eerder een gemis van een bredere kring van familie, vrienden en kennissen bedoeld wordt, of met andere woorden het sociale netwerk of de contacten die onderhouden worden met dat netwerk worden als kwalitatief en/of kwantitatief te beperkt ervaren.

### 3 EENZAAMHEID EN PARTNERSTATUS

Eenzaamheid is voorspelbaar en geen toevallige gebeurtenis. In eerder onderzoek omtrent eenzaamheid bij ouderen toont Heylen (2011)

aan dat hoge leeftijd, een slechte gezondheid, de partnerstatus en de socio-economische situatie belangrijke determinanten zijn om het risico op eenzaamheid in kaart te brengen. Wat betreft de samenhang tussen partnerstatus en eenzaamheid bij ouderen komt Heylen in haar studie tot de bevindingen dat samenwonen met een partner het risico op emotionele eenzaamheid verkleint maar niet per definitie doet verdwijnen aangezien de kwaliteit van de relatie en de mate van conflict interveniërend zijn. Specifiek voor gescheiden ouderen stelt ze dat deze een hoger risico lopen op emotionele eenzaamheid, ongeacht of ze al dan niet herpartneren. Zij vond geen hoger risico op sociale eenzaamheid voor gescheiden ouderen in vergelijking met andere partnerloze ouderen of samenwonende ouderen.

Ander onderzoek dat de partnerstatus als een mogelijke risicofactor voor sociale eenzaamheid exploreert gebeurde o.a. door Essex & Nam (1987), Peters en Liefbroer (1997), van Tilburg, e.a., (1998) en Dykstra & de Jong Gierveld (1999; 2004). Het uitgangspunt in dit onderzoek is dat al dan niet een partnerrelatie hebben het sociale netwerk sterk kan beïnvloeden aangezien een partner toegang geeft tot een schoonfamilie, een bijkomende vriendenkring, enz. Anderzijds kan een partnerrelatie het sociale netwerk ook verkleinen doordat koppels op elkaar georiënteerd zijn en hierdoor een ruimer netwerk minder belangrijk achten en er minder in investeren (Stevens & Westerhof, 2006a). In deze context spreken Kalmijn & Broese van Groenou (2005) van ‘dyadic withdrawal’. Hiermee verwijzen ze naar het feit dat na verloop van tijd het eigen sociale netwerk verwatert ten voordele van de gezamenlijke kring van vrienden en familie. Dit

fenomeen zou zich vooral manifesteren bij mannen aangezien vrouwen meer investeren in sociale relaties buiten hun partnerrelatie (Stevens & Westerhof, 2006a; Widmer, 2004).

Het al dan niet hebben van een partner is niet voldoende om sociale eenzaamheid in verband te brengen met het relatieleven (P. Dykstra, 2004; P. Dykstra & de Jong-Gierveld, 1999; Peters & Liefbroer, 1997; Pinguart, 2003). Ook het partnerverleden moet in rekening gebracht worden (Cooney & Dunne, 2001). Immers, geen partner hebben kan betekenen dat men gescheiden of verweduwd is, of dat men anderzijds nog nooit een langdurige relatie aanging, wat met het oog op sociale eenzaamheid een verschillende betekenis kan hebben aangezien verwachtingen ten aanzien van een partnerrelatie anders kunnen zijn.

De hypothesen die de vraagstelling naar een samenhang tussen sociale eenzaamheid en partnerstatus in het algemeen en echtscheiding in het bijzonder in onderzoek aansturen zijn drieërlei (Kalmijn & Broese van Groenou, 2005, van Tilburg et al., 1998). Vooreerst is er de isolatiehypothese. In deze hypothese benadrukt men de sociaal integrerende functie van het huwelijk. Vele maatschappelijke activiteiten zijn koppelgeoriënteerd (Dykstra & De Jong Gierveld, 2004; van Tilburg et al., 1998). Een scheiding brengt dan onherroepelijk een specifieke mate van sociale desintegratie met zich mee wegens een verlies aan sociale contacten door het wegvallen van de partner (Widmer, 2004). Tegenover deze sociale desintegratiehypothese staat de bevrijdingshypothese. Hiermee wordt het einde van het huwelijk als een afsluiting gezien van een periode waarin sociale contacten minstens ontmoedigd en mogelijk belemmerd werden door

de aanwezigheid van een partnerrelatie. Het uiteenvallen van de huwelijksband zou dan een bevrijding betekenen en meer ruimte laten aan het individu die dan de vrije keuze heeft (opnieuw) sociale relaties met een breder sociaal netwerk aan te scherpen. Ook de zoektocht naar een nieuwe partner zou in deze optiek het sociale netwerk kunnen verruimen. Ten derde is er de "resource hypothese". Deze hypothese stelt dat het ontbinden van een partnerrelatie een belangrijke wijziging teweeg brengt in de middelen die een individu ter beschikking heeft om sociaal goed geïntegreerd te zijn. Middelen kunnen geïnterpreteerd worden in termen van economische middelen waarbij het verdwijnen van een tweede inkomen via de partner de mogelijkheden om sociale contacten te onderhouden beperkt, maar ook het sociale kapitaal van de partner, m.a.w. diens sociale netwerk van familie, vrienden en kennissen, kan wegvallen als koppels besluiten uit elkaar te gaan, wat in een andere betekenis een middel was om het eigen sociale leven te kleuren. De resourcehypothese formuleert dus een indirect effect op sociale integratie. Kalmijn en Broese van Groenou (2005) vinden dat de bevrijdingshypothese slechts in beperkte mate opgaat. De isolatiehypothese wordt wel in grotere mate ondersteund, de resource hypothese gaat vooral op voor.

De Koker (2007) brengt op basis van een literatuurstudie in kaart in welke mate de omvang van het ruime sociale netwerk wijzigt na scheiding. Hieromtrent vermeldt ze de specialisatiehypothese die stelt dat mannen tijdens hun huwelijk minder investeren in sociale contacten en meeliften met de contacten van de vrouw. De vrouw zou als traditionele kinkeeper meer moeite doen om relaties te on-

derhouden. Aangezien mannen in die zin meer afhankelijk zijn van het huwelijk, kan verwacht worden dat hun verlies m.b.t. het sociale netwerk na echtscheiding groter is. Speltincx en Jacobs (2000) zien in Vlaanderen geen verschil tussen mannen en vrouwen in de mate waarin het sociaal netwerk kromp na de scheiding.

Op vlak van emotionele eenzaamheid lijkt het aannemelijk te veronderstellen dat een partnerrelatie die gewenste affectieve band aanreikt die emotionele eenzaamheid verdrijft (Weiss, 1973). Echter, de Jong-Gierveld e.a. wijzen erop dat een partnerrelatie niet noodzakelijk beschermt tegen emotionele eenzaamheid (2009). Wanneer een partnerrelatie geen hechte emotionele ondersteuning biedt, kunnen ook zij die een partner hebben zich toch eenzaam voelen (Essex & Nam, 1987). Tevredenheid met de partnerrelatie is een belangrijke factor opdat de partnerrelatie beschermend zou zijn tegen emotionele eenzaamheid (De Jong Gierveld et al., 2009; DiTommaso & Spinner, 1993; Dykstra & Fokkema, 2007). Naast tevredenheid gaat kwaliteit van een partnerrelatie ook over de mate van consensus, cohesie en affectie (Spanier, 1976). De relatiekwaliteit wordt vervolgens ook bepaald door de verwachtingen terzake. Net zoals een huwelijksbootje overladen met te hoge verwachtingen meer risico loopt te kapseizen, zo loert ontevredenheid om de hoek van een partnerrelatie wanneer men hoge verwachtingen of zelfs een idealistisch beeld voor ogen houdt (Dykstra & Fokkema, 2007; Stevens & Westerhof, 2006b). Ook de duur van een relatie kan een rol spelen inzake tevredenheid. Een relatie van lange duur zou minder vaak resulteren in eenzaamheid. Koppels die langer samen zijn, leerden beter omgaan met conflicten. Ook de verwachtingen

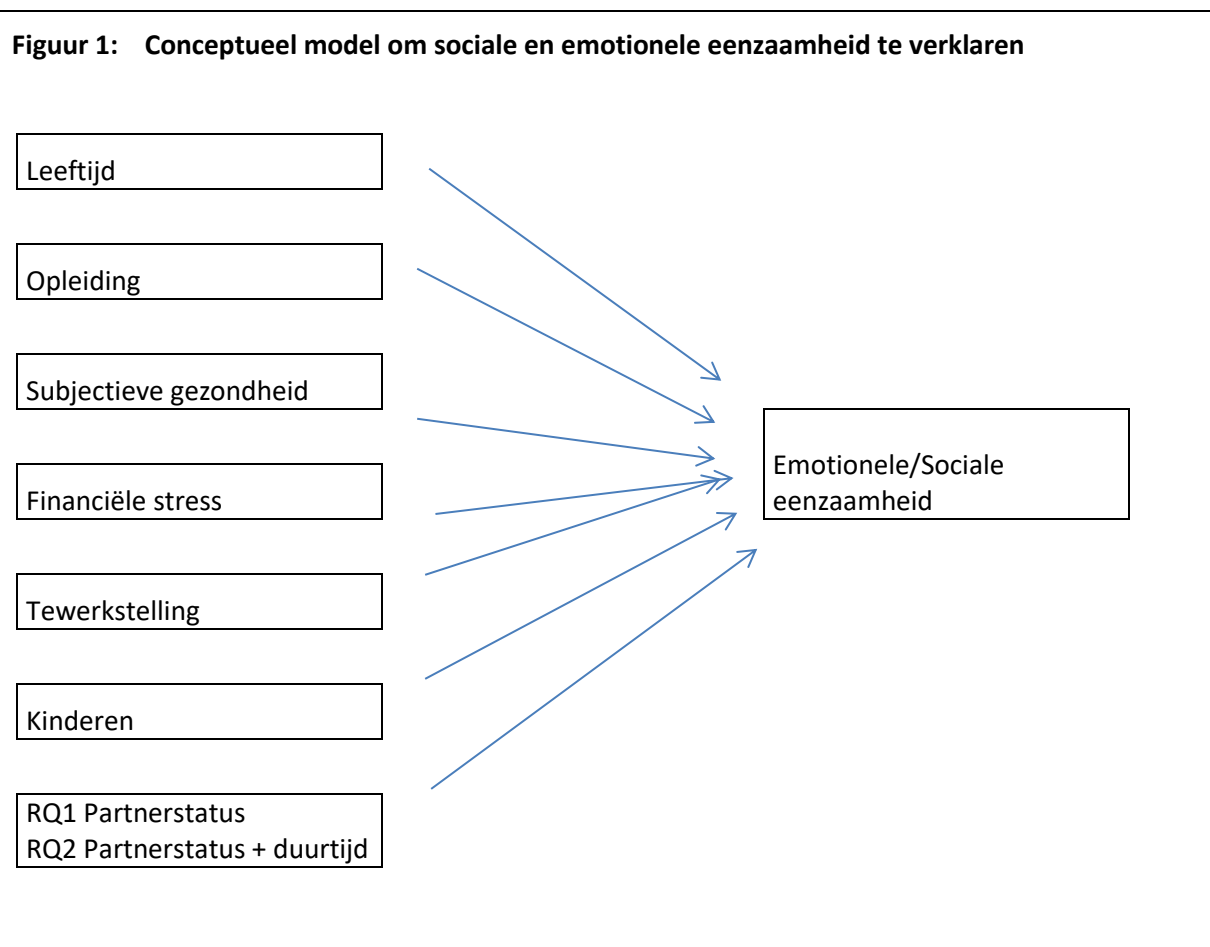
worden bijgesteld naarmate een relatie langer duurt (Tornstam, 1992). Tot slot is de mate van affectie eveneens van belang. Het gezelschap dat je partner biedt kan beschermen tegen eenzaamheid (Stevens & Westerhof, 2006a) maar ook de evaluatie van het seksleven is geassocieerd met de mate van emotionele eenzaamheid bij gehuwde Nederlandse ouderen (De Jong Gierveld et al., 2009).

Deze onderzoeken maken duidelijk dat een partnerrelatie geen voldoende voorwaarde is om niet emotioneel eenzaam te zijn. Maar er is meer, het is immers ook geen noodzakelijke voorwaarde. Individuen zonder relatie zijn niet per definitie meer emotioneel eenzaam dan zij die wel een relatie hebben, leren we uit onderzoek. Andere personen kunnen deze rol vervullen of de eigen preferenties op het vlak van relaties kunnen aangepast zijn waardoor de afwezigheid van een partner niet altijd resulteert in emotionele eenzaamheid. Belangrijk hierbij is om een onderscheid te maken naar burgerlijke staat (P. A. Dykstra & Fokkema, 2007). Zij die nooit huwden of een partnerrelatie hadden, hebben mogelijk meer andere relaties waar ze de vervulling met betrekking tot die gewenste emotionele hechte band uit putten, bovendien leven ze vaak minder partnergericht (P. Dykstra, 1990; Essex & Nam, 1987). Verweduwing en scheiding zijn dan weer ingrijpende levensloopgebeurtenissen die een bestaande situatie veranderen. Zowel verweduwde als gescheiden personen hebben waarschijnlijk meer een partnergericht leven achter de rug maar toch kunnen de gevoelens van emotionele eenzaamheid naar aanleiding van een scheiding erg verschillen in vergelijking met verweduwing. In tegenstelling tot verweduwing zal een echtscheiding veel vaker het einde betekenen van een onbevree-

digende partnerrelatie (P. A. Dykstra & De Jong Gierveld, 2004). Toch blijft het partnerloos door het leven gaan na een scheiding een belangrijke risicofactor voor emotionele eenzaamheid. Dykstra en Fokkema (2007) vinden op basis van een studie bij gescheiden en gehuwde Nederlanders dat emotionele eenzaamheid samenhangt met de afwezigheid van een partner bij gescheidenen die veel belang hechten aan het hebben van een partnerrelatie. Het in rekening brengen van verwachtingen inzake relaties is belangrijk. Bovendien vinden ze dat mannen meer dan vrouwen geneigd zijn emotioneel eenzaam te zijn na scheiding.

Gegeven deze bevindingen veronderstellen we dat de partnerstatus een belangrijke invloed heeft op de kans om zichzelf emotioneel eenzaam te voelen, waarbij het niet hebben van een partner door een scheiding deze kans verhoogt. Op het vlak van sociale eenzaamheid veronderstellen we dat de bevrijdingshypothese die stelt dat een scheiding nieuwe horizonten opent op het vlak van sociale relaties ondergeschikt is aan de sociale integratiehypothese of de “resource hypothesis” die aanneemt dat het ontbinden van een huwelijk de kans op sociale eenzaamheid verhoogt.

Naar ons weten werd de duurtijd van de postmaritale partnerstatus maar zelden opge-



nomen in verklaringenmodellen inzake emotionele en sociale eenzaamheid. In navolging van bestaand onderzoek door Tornstam (1992) veronderstellen we dat de kans op emotionele eenzaamheid afneemt naarmate men langer in een relatie is. De kans op sociale eenzaamheid zou mogelijk kunnen verhogen volgens het dyadic withdrawal principe van Kalmijn & Broese van Groenou (2005). Omtrent het effect van korter of langer zonder relatie zijn op sociale en emotionele eenzaamheid vinden we naar ons weten in de literatuur geen aanwijzing. We gaan daarom exploratief te werk om de vraag of langdurig single zijn de gevoelens van eenzaamheid verscherpt dan wel doet tanen, te beantwoorden.

Dit brengt ons tot twee verschillende onderzoeksvragen waarin we inzoomen op het concept eenzaamheid en een toepassing maken door zij die gescheiden zijn en al dan niet een nieuwe partnerrelatie aangingen, te vergelijken met een groep van nog steeds gehuwden. In hoeverre ervaren mensen die een echtscheiding doormaakten gevoelens van eenzaamheid en is de huidige partnerstatus een belangrijke determinant van eenzaamheid (RQ1) naast andere relevante factoren vanuit een gezinssociologisch en demografisch perspectief? En verandert de samenhang tussen de huidige partnerstatus en eenzaamheid naargelang men korter of langer in een specifieke partnerstatus verkeert (RQ2)?

Wat de overige determinanten betreft nemen we, geïnspireerd door eerder werk van Heylen (2011), het conceptueel model in Figuur 1 als leidraad. We opteren voor een genderperspectief en voeren aparte analyses uit voor mannen en vrouwen aangezien scheiding in onderzoek vaak als een sterk gendergediffe-

rentieerde levensloopgebeurtenis wordt voorgesteld (Kalmijn & Poortman, 2006) en het effect van scheiding op eenzaamheid elders al genderspecifiek bleek (Stevens & Westerhof, 2006a; van Tilburg et al., 1998; Widmer, 2004).

#### 4 DATA EN METHODEN

Om deze hypothesen te beantwoorden gebruiken we data uit “Scheiding in Vlaanderen” (Mortelmans et al., 2011). In dit project werden in 2009 beide partners van huwelijken, gesloten tussen 1971 en 2008, geselecteerd uit het Rijksregister en in de loop van 2009 en 2010 uitgenodigd om deel te nemen aan een interview omtrent verschillende aspecten van relatievorming en –ontbinding. Het ging over het eerste huwelijk voor zowel de man als de vrouw, dat op moment van steekproeftrekking al dan niet ontbonden was, verder het referentiewedelijk genoemd. Een subsample van 12008 mannen en vrouwen uit 6004 ontbonden huwelijken werd geselecteerd om inzicht te verwerven in de leefwereld van gescheiden personen, alsook in de oorzaken en gevolgen van scheiding voor alle betrokkenen. Als controlegroep werd tegelijk een subsample van 5004 partners uit 2502 huwelijken die op moment van steekproeftrekking nog intact waren, geselecteerd. Beide subsamples werden proportioneel gestratificeerd op huwelijksjaar, de distributie van de samples naargelang de status van het referentiewedelijk (al dan niet ontbonden) was niet overeenkomstig de populatieverdeling daar de niet-intacte huwelijken oververtegenwoordigd werden. Overige voorwaarden om tot de steekproef te behoren hadden te maken met woonplaats (wonen in het Vlaams gewest op moment van



huwelijk én op moment van steekproeftrekking) en de leeftijd van 40 jaar niet overschreden hebben op het moment van huwelijk. Verder mochten geselecteerde personen hoogstens één keer gescheiden zijn, wat betekende dat men maximaal één keer kon herhuwd zijn en dat tweede huwelijken altijd intact waren op moment van steekproeftrekking (Pasteels, Mortelmans, & Van Bavel, 2011). Via een poststratificatie werd de sample van niet-intacte huwelijken per 5-jaarse scheidingscohort proportioneel gemaakt aan de populatieverdeling terzake.

We voeren aparte analyses uit voor mannen en vrouwen. De gewichten werden dan ook apart voor beide groepen berekend waardoor de representativiteit van de gegevens met betrekking tot huwelijksjaar en scheidingsperiode gegarandeerd is. De responsrates op individueel niveau bedragen voor mannen 35% en voor vrouwen 40%, de dyades zijn gerealiseerd voor 22% van alle geselecteerde huwelijken. In deze bijdrage voegen we voor mannen respectievelijk vrouwen de sample van intacte en niet-intacte huwelijken samen. De disproportionaliteit vereist geen bijkomende correcties aangezien beide groepen onderscheiden worden via één van de verklarende factoren.

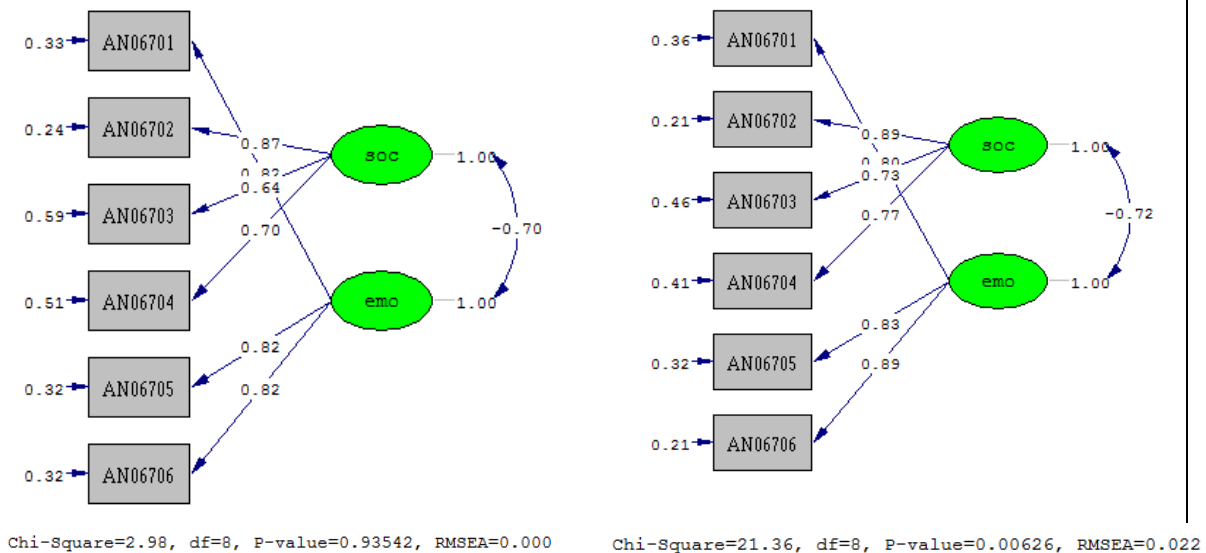
Het concept eenzaamheid werd gemeten door de verkorte 6 item-schaal van de Jong Gierveld & De Van Tilburg (2006) te gebruiken. In deze schaal worden beide afhankelijke variabelen onder beschouwing, emotionele en sociale eenzaamheid, gemeten door volgende stellingen aan de respondent voor te leggen. Items 1, 5 en 6 meten emotionele eenzaamheid, items 2, 3 en 4 vormen de operationalisering van het concept sociale eenzaamheid.

1. *Ik ervaar een leegte om me heen.*
2. *Er zijn genoeg mensen op wie ik in geval van problemen kan terugvallen.*
3. *Ik heb veel mensen op wie ik volledig kan vertrouwen.*
4. *Er zijn voldoende mensen met wie ik me nauw verbonden voel.*
5. *Ik mis mensen om me heen.*
6. *Vaak voel ik me in de steek gelaten.*

Bij elke stelling diende de respondent de mate waarin deze stelling van toepassing was, aan te geven met één van de vijf voorziene antwoordcategorieën, nl. “ja!, ja, min of meer, nee, nee!”. De antwoordpatronen bleken consistent te zijn op beide dimensies van eenzaamheid en dit zowel voor mannen als voor vrouwen. De Cronbach’s alfa’s voor emotionele eenzaamheid zijn 0,79 en 0,81 voor mannen respectievelijk vrouwen, voor sociale eenzaamheid zijn deze alfa’s 0,79 en 0,82 voor vrouwen. Een confirmatorische factoranalyse (Brown, 2006) bevestigde deze bevinding. Figuur 2 geeft apart voor mannen en vrouwen het onderliggend model weer waarmee de latente concepten -emotionele en sociale eenzaamheid - gecontroleerd werden.

De uitkomstvariabelen emotionele en sociale eenzaamheid worden in twee varianten in de analyses gebruikt. Enerzijds zijn er de vierpuntschalen gaande van 0 tot 3 waarbij 0 ‘geen eenzaamheid’ en 3 ‘ernstige mate’ van eenzaamheid weergegeven. Deze vierpuntschalen gebruiken we in de beschrijvende bivariate grafieken. Daarnaast hercoderen we deze variabelen tot dichotome variabelen die als afhankelijke variabelen gebruikt kunnen worden in logistische regressies. De hercoderingen worden doorgevoerd volgens de aanbeve-

**Figuur 2: Confirmatorische factoranalyse op basis van 6-itemschaal, apart voor mannen (links) en vrouwen (rechts).**



Bron: Scheiding in Vlaanderen, 2009-2010

lingen van de auteurs van de schaal, terug te vinden op [http://home.fsw.vu.nl/tg.van.tilburg/manual\\_loneliness\\_scale\\_1999.html](http://home.fsw.vu.nl/tg.van.tilburg/manual_loneliness_scale_1999.html).

De onafhankelijke variabele onder beschouwing betreft huidige partnerstatus. We operationaliseren deze variabele door de status van het referentiewedelijk, de huishoudensamenstelling en het relatieleven als indicatoren onder de loep te nemen. Op basis van deze informatie creëren we een variabele die aangeeft of men nog steeds in het eerste huwelijk is en dus nooit een scheiding heeft ervaren, dan wel of men in een postmaritale fase is. In deze postmaritale fase onderscheiden we vervolgens de respondenten zonder een partner (singles), respondenten met een niet-inwonende partner (LAT-relaties) en res-

pondenten die met een partner in hetzelfde huishouden verblijven (tweede huwelijken of postmaritale ongehuwde samenwonenrelaties).

Een tweede variant van deze onafhankelijke variabele maken we door de duurtijd in maanden waarin men in een specifieke partnerstatus verkeert in rekening te brengen. We kunnen deze informatie met betrekking tot de duurtijd vinden door gebruik te maken van de informatie die de respondenten gaven omtrent hun huidige en beëindigde relaties. Voor het eerste huwelijk en voor alle postmaritale relaties wordt het tijdstip waarop zowel de relatie als het ongehuwd of gehuwd samenwonen startten en het tijdstip waarop deze eventueel eindigden bevestigd. Op basis van deze gedetailleerde informatie splitsen we elke partnerstatus uit in twee aparte catego-

rieën overeenkomstig de langere of kortere duurtijd. Korter wil zeggen dat men minder lang dan de mediane duurtijd in die partnerstatus verkeert, langer is dan uiteraard het complement hiervan en groepeert diegenen die langer dan de mediane duurtijd door-

brachten in hun huidige partnerstatus.

De mediane duurtijden voor de verschillende partnerstatussen zijn voor mannen en voor vrouwen weergegeven in tabel 1. We nemen deze nieuwe variabele in zijn meest volledige

**Tabel 1 Beschrijvende statistieken voor onafhankelijke variabelen, apart voor mannen en vrouwen.**

	Mannen	Vrouwen
<b>Huidige partnerstatus</b>		
In 1 <sup>ste</sup> huwelijk	27,49%	28,01%
Gescheiden, samenwonend	46,25%	40,51%
Gescheiden, LAT-relatie	7,64%	8,24%
Gescheiden, single	18,62%	23,24%
<b>Mediane duur partnerstatus in maanden</b>		
In 1 <sup>ste</sup> huwelijk	275	275
Gescheiden, samenwonend	91	95
Gescheiden, LAT-relatie	32	41
Gescheiden, single	51	64
<b>Opleidingsniveau</b>		
LO-LSO	24,08%	19,76%
HSO	41,16%	40,72%
HO	34,75%	39,53%
<b>Arbeidssituatie</b>		
Werkend	83,77%	77,49%
Inactief	16,23%	22,51%
<b>Financiële stress</b>	Gemiddelde: 4,41 Standaarddeviatie: 1,10 Minimum: 1 Maximum: 6	Gemiddelde: 4,15 Standaarddeviatie: 1,21 Minimum: 1 Maximum: 6
<b>Subjectieve gezondheid</b>	Gemiddelde: 3,89 Standaarddeviatie: 0,74 Minimum: 1 Maximum: 5	Gemiddelde: 3,84 Standaarddeviatie: 0,75 Minimum: 1 Maximum: 5
<b>Leeftijd</b>	Gemiddelde: 47,52 Standaarddeviatie: 8,10 Minimum: 24 Maximum: 72	Gemiddelde: 45,54 Standaarddeviatie: 8,12 Minimum: 22 Maximum: 70
<b>Biologische of geadopteerd kind</b>	Wel 86,21 Niet 13,79	88,29 11,71
	<b>N=2965</b>	<b>N=3400</b>

Bron: Scheiding in Vlaanderen, 2010

vorm op in de verklarende modellen waarbij elke onderscheiden combinatie van partnerstatus en duurtijd een uitkomstparameter krijgt. In een tweede werkwijze om deze duurtijd op te nemen als verklarende factor van eenzaamheid splitsen we de verklaringmodellen uit naargelang de specifieke partnerstatus - nog steeds gehuwd, gescheiden en samenwonend, gescheiden Lat-relatie en gescheiden en single-, waarin men verkeert. In deze vier aparte modellen testen we verschillende modelleringen om de duurtijd in te brengen. Naast de categorische variant op basis van de mediane duurtijd nemen we in een tweede set van modellen telkens de duurtijd in maanden op als verklarende variabele om alzo na te gaan of korter of langer in een partnerstatus zijn de gevoelens van eenzaamheid doet evolueren per partnerstatus.

Als covariaten selecteren we 6 kenmerken zoals aangegeven in figuur 1. Vooreerst is er het eigen opleidingsniveau dat werd bevraagd via een classificatie van 22 categorieën. In deze analyse herleiden we deze tot een driedeling. Hierbij onderscheiden we respondenten die hoogstens het lager secundair met succes voltooiden, daarnaast zijn er de respondenten die een diploma van het hoger secundair onderwijs behaalden en als derde categorie nemen we de respondenten die een diploma van het hoger onderwijs, al dan niet van het universitaire type, op zak hebben .

Vervolgens construeren we een dichotome variabele die aangeeft of de betrokken persoon op het moment van interview een betaalde job uitoefent dan wel niet-actief is. Niet-actief zijn verwijst naar een situatie waarin men ofwel werkloos is, ofwel de rol van huisman/huisvrouw opneemt, ofwel met

(brug)pensioen is, ofwel langdurig ziek of permanent arbeidsongeschikt is, ofwel leerling of student is.

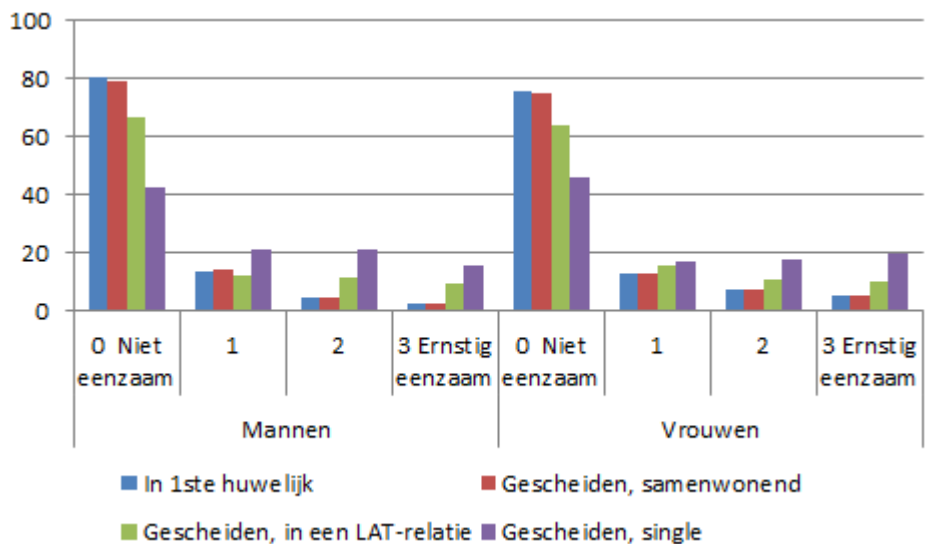
Een derde variabele meet de mate waarin men financiële stress ervaart. De vraag die we stelden aan de respondenten luidt als volgt: "Hoe moeilijk of gemakkelijk kan uw huishouden rondkomen met het beschikbare gezinsinkomen?". De voorziene antwoorden waren "Zeer moeilijk, Moeilijk, Eerder moeilijk, Eerder gemakkelijk, Gemakkelijk, Zeer gemakkelijk". We nemen deze variabele op als continue variabele in het model.

Een volgende verklarende variabele betreft de subjectieve gezondheid. Tijdens het interview werd er gepeild naar de algemene gezondheidstoestand van de respondent. Hij/zij kon de volgende antwoordcategorieën kiezen op een antwoordkaart: "Zeer slecht, Slecht, Gaat wel (redelijk), Goed, Zeer goed". Deze variabele wordt na controle voor niet-substantiële codes als continue variabele opgenomen in het verklaringmodel.

Een vijfde kenmerk betreft de situatie van de respondent op het vlak van eigen en geadopteerde kinderen. Een aantal variaties werden getest op hun verklaringkracht (zie ook sectie resultaten), de variabele die we weerhouden betreft het hebben van biologische of geadopteerde kinderen, ongeacht hun leeftijd of hun woonsituatie ten opzichte van de respondent.

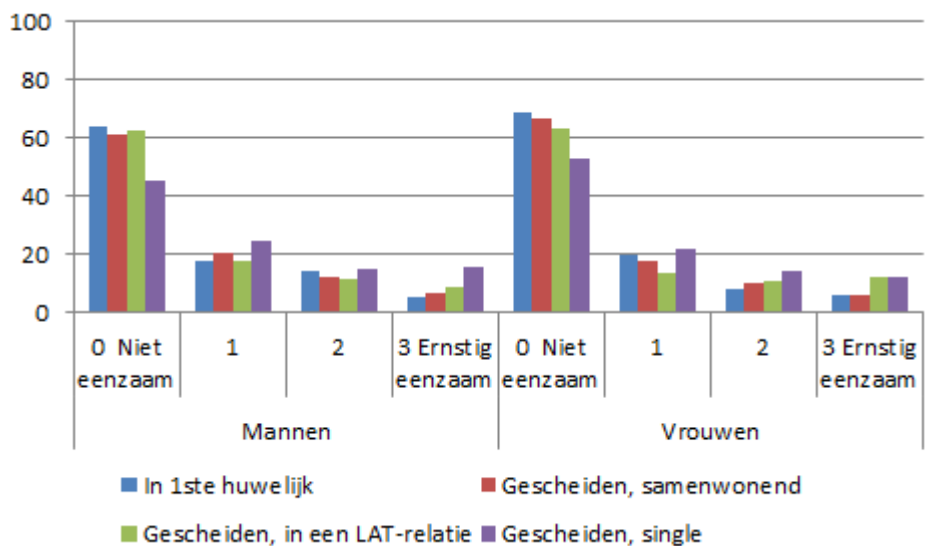
Als laatste covariaat wordt de eigen leeftijd van de respondent in verstreken jaren op moment van interview opgenomen. Tabel 1

**Figuur 3: Emotionele eenzaamheid naar partnerstatus op moment van interview, apart voor mannen en vrouwen**



Bron: Scheiding in Vlaanderen, 2009-2010

**Figuur 4: Sociale eenzaamheid naar partnerstatus op moment van interview, apart voor mannen en vrouwen**



Bron: Scheiding in Vlaanderen, 2009-2010

geeft apart voor mannen en vrouwen een aantal beschrijvende statistieken weer voor deze covariaten.

## 5 RESULTATEN

### 5.1 EENZAAMHEID EN PARTNERSTATUS

Figuren 3 en 4 geven de mate van emotionele en sociale eenzaamheid, gemeten op de vier-puntenschaal, weer voor mannen en vrouwen naargelang hun partnerstatus op het moment van het interview.

De figuren tonen aan dat gevoelens van emotionele én sociale eenzaamheid verschillen naargelang de partnerstatus, en dit zowel voor vrouwen als mannen. Vooral zij die single zijn, zijn aanzienlijk minder terug te vinden in de 0-categorie “niet eenzaam” en dit zowel op de emotionele als de sociale dimensie van

eenzaamheid. Vooral bij mannen lijken de verschillen tussen partnerstatussen groter te zijn. 80% en 79% van de mannen die in hun eerste huwelijk zijn of samenwonen na een scheiding zijn niet emotioneel eenzaam. Van zij die single zijn, is dat slechts 42%. De mannen met een LAT-relatie vormen met 67% een tussenliggende groep. Bij vrouwen zien we hetzelfde patroon, maar de verschillen zijn wat kleiner. Drie kwart van de nog steeds gehuwde of postmaritaal samenwonende vrouwen zijn niet emotioneel eenzaam, bij gescheiden vrouwen zonder partner geldt dat voor 46%. 64% van de gescheiden vrouwen met een postmaritale LAT-relatie geven aan niet emotioneel eenzaam te zijn. Zowel bij mannen als bij vrouwen lijkt een LAT-relatie minder goed te beschermen tegen emotioneel

eenzaamheid dan een eerste huwelijk of een postmaritale samenwoonrelatie.

Net zoals bij emotionele eenzaamheid ( $p < 0.0001$ ) hangt de partnerstatus significant ( $p < 0.001$ ) samen met de mate waarin men zich sociaal eenzaam voelt. Hier echter vormen de gescheidenen met een postmaritale LAT-relatie geen tussengroep. 6 à 7 op tien mannen en vrouwen die nog gehuwd zijn, of in een postmaritale samenwoonrelatie, of in een LAT-relatie zijn, voelen zich niet sociaal eenzaam. Bij de gescheidenen die single zijn is dat 45% respectievelijk 53% voor mannen en vrouwen.

Vervolgens gaan we via een logistische regressie na of de samenhang tussen eenzaamheid en partnerstatus blijft bestaan, ook na controle van een set van covariaten waarvan we weten dat ze eveneens gevoelens van eenzaamheid kunnen beïnvloeden.

Deze resultaten bevestigen de bevindingen voor de gescheidenen zonder partner uit de figuren 3 en 4. Zowel voor mannen als vrouwen die gescheiden zijn (en nog geen nieuwe partner hebben) noteren we een toegenomen gevoel van eenzaamheid. Die toename stellen we vast voor emotionele en voor sociale eenzaamheid. Voor mannen is de kans om emotioneel eenzaam te zijn tot zes keer hoger wanneer ze single zijn in vergelijking met mannen in een eerste huwelijk. Voor vrouwen is diezelfde kans 2,718 keer hoger. De kans om sociaal eenzaam te zijn als single in vergelijking met diezelfde kans bij nog steeds gehuwden is voor mannen en vrouwen vrijwel identiek nl. 1,436 respectievelijk 1,412. In tegenstelling tot de figuren 3 en 4 vinden we alleen voor gescheiden mannen dat een LAT-relatie

**Tabel 2 Logistische regressie ter verklaring van emotionele en sociale eenzaamheid, apart voor mannen en vrouwen, oddsratio's.**

	Mannen		Vrouwen	
	Emotionele eenzaamheid	Sociale eenzaamheid	Emotionele eenzaamheid	Sociale eenzaamheid
<b>Leeftijd</b>	0,998	1,023***	1,002	1,003
<b>Opleiding (Ref.=LO-LSO)</b>				
HSO	0,758	0,945	0,776*	0,820
HO	0,629**	0,978	0,559***	0,754*
<b>Subjectieve gezondheid</b>	0,585**	0,682***	0,499***	0,573***
<b>Financiële stress</b>	0,702***	0,813***	0,760***	0,828***
<b>Tewerkstelling (Ref.= no)</b>	1,009	1,467**	1,015	1,080
<b>Kinderen (Ref.=no)</b>	1,149	0,763*	1,004	0,844
<b>Partnerstatus (Ref.=nog gehuwd)</b>				
Gescheiden, samenwonende partner	0,927	0,881	0,828	1,003
Gescheiden, LAT-partner	3,172***	0,918	1,154	1,298
Gescheiden, single	5,994***	1,436***	2,718***	1,412*
<b>N</b>	2916	2914	3333	3332
<b>R<sup>2</sup></b>	0,2526	0,0608	0,2156	0,0923

Bron: Scheiding in Vlaanderen, 2009-2010

\* p<0,05, \*\*p<0,01, \*\*\*p<0,001

niet tegen emotionele eenzaamheid beschermt. Hun kans om eenzaam te zijn blijft tot meer dan 3 keer hoger in vergelijking met de kans bij mannen die nooit scheidden uit hun eerste huwelijk. Wat betreft sociale eenzaamheid is er geen verhoogde kans voor mannen in een LAT-relatie. Voor vrouwen is een LAT-relatie ook wat emotionele eenzaamheid betreft wel beschermend. Hun kans om

emotioneel of sociaal eenzaam te zijn is niet verhoogd t.o.v. vrouwen die nog steeds gehuwd zijn. De kans om eenzaam te zijn is niet verschillend voor zij die postmaritaal samenwonen met een partner, in vergelijking met partners in een eerste huwelijk.

Wat de overige covariaten betreft zien we een duidelijk effect van het eigen opleidingsniveau op de gevoelens van eenzaamheid. Mannen

die hoger opgeleid zijn zien hun kans om emotioneel eenzaam te zijn verminderd (0,629) t.o.v. zij lager opgeleid zijn. Voor sociale eenzaamheid is er bij de mannen geen samenhang. Voor vrouwen beschermt midden of hoger opgeleid zijn tegen gevoelens van emotionele eenzaamheid. De kansen om emotioneel eenzaam te zijn, zijn voor hoger en midden opgeleiden significant lager, met name 0,776 en 0,559 keer lager, ten opzichte van zij die lager opgeleid zijn. Hoger in tegenstelling tot lager opgeleid zijn verlaagt ook de kans om sociaal eenzaam te zijn bij vrouwen. De bijhorende oddsratio is 0,754 wat wil zeggen dat de kans om sociaal eenzaam te zijn bij hoger opgeleiden 0,754 keer diezelfde kans is bij lager opgeleiden.

Tewerkstelling heeft een ongunstig effect voor mannen om gevoelens van sociale eenzaamheid te vermijden. Werkende mannen hebben 1,5 keer meer kans om sociaal eenzaam te zijn dan mannen die inactief zijn. Dit effect lijkt op het eerste zicht niet conform de verwachting aangezien uit werken gaan een opportuniteit is om een sociaal netwerk te creëren. Bijkomende modellen (niet getoond) waarin verschillende types van inactiviteit worden uitgesplitst, tonen aan dat het (brug)gepensioneerd zijn en het langdurig ziek of permanent arbeidsongeschikt zijn, beschermend werken tegen sociale eenzaamheid. Kansen op sociale eenzaamheid zijn niet verschillend voor werklozen, noch voor huismannen en huisvrouwen, noch voor personen gekenmerkt door andere types van inactiviteit zoals student zijn, in legerdienst zijn, in loopbaanonderbreking of tijdscrediet zijn, in vergelijking met werkenden.

Vervolgens is er een sterke samenhang tussen subjectieve gezondheid en emotionele en sociale eenzaamheid en dat bij mannen én vrouwen. Des te beter de gezondheid, des te lager de kans om emotioneel of sociaal eenzaam te zijn. De overeenkomstige oddsratio's zijn 0,585 en 0,682 respectievelijk 0,499 en 0,573 voor mannen en vrouwen.

Een zelfde sterke samenhang vinden we voor financiële stress. Als rondkomen met het huishoudinkomen moeilijker wordt, dan stijgt de kans op emotionele en sociale eenzaamheid en dit opnieuw zowel voor mannen als vrouwen. De oddsratio's die we vinden voor financiële stress in relatie tot emotionele en sociale eenzaamheid zijn 0,702 en 0,813 respectievelijk 0,760 en 0,828 voor mannen respectievelijk vrouwen.

Het hebben van kinderen beschermt mannen tegen sociale eenzaamheid. De kans om sociaal eenzaam te zijn is voor mannen met kinderen 0,763 keer lager dan voor mannen zonder kinderen. We merken hier op dat we twee varianten van deze kind-variabele achtereenvolgens in de analyse opnamen. Echter, noch de aanduiding of er kinderen in het huishouden verblijven, noch de meer genuanceerde informatie inzake het percentage dat een kind in het huishouden van de respondent verblijft –voor gescheiden bevraagd via een gedetailleerde kalender-, bleken een bijdrage te leveren ter verklaring van sociale of emotionele eenzaamheid. Ze werden dan ook niet weerhouden in de finale modellen, weergegeven in tabel 2.

Als laatste verklarende variabele is er de eigen leeftijd. Mannen hebben meer kans sociaal eenzaam te zijn bij toenemende leeftijd. Voor



**Tabel 3 Logistische regressie ter verklaring van emotionele en sociale eenzaamheid, apart voor mannen en vrouwen, oddsratio's voor partnerstatus inclusief duurtijd**

Partnerstatus inclusief duurtijd (Ref=In 1ste huwelijk; kort)	Mannen		Vrouwen	
	Emotionele eenzaamheid	Sociale eenzaamheid	Emotionele eenzaamheid	Sociale eenzaamheid
In 1ste huwelijk; lang	1,365	0,619*	1,324	1,136
Gescheiden, samenwonend; kort	1,119	0,742	0,959	1,208
Gescheiden, samenwonend; lang	1,093	0,619**	0,996	0,947
Gescheiden, in een LAT-relatie; kort	4,721***	0,862	1,372	1,748*
Gescheiden, in een LAT-relatie; lang	3,257**	0,548*	1,354	1,013
Gescheiden, single; kort	7,996***	1,240	3,616***	1,531*
Gescheiden, single; lang	6,411***	1,051	2,736***	1,345
<b>N</b>	2752	2752	3156	3156
<b>R<sup>2</sup></b>	0,2523	0,0668	0,2123	0,0973

Bron: Scheiding in Vlaanderen, 2009-2010

\* p&lt;0,05, \*\*p&lt;0,01, \*\*\*p&lt;0,001

*Gecontroleerd voor leeftijd, opleiding, subjectieve gezondheid, financiële stress, tewerkstelling en kinderen.*

vrouwen is er geen samenhang tussen hun leeftijd en emotionele of sociale eenzaamheid.

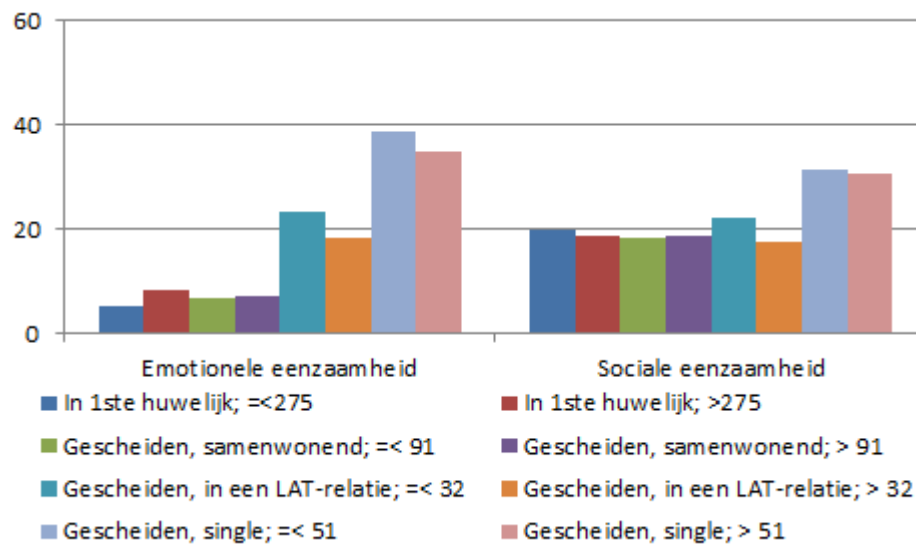
We merken tot slot op dat de verklaringskracht van de modellen aanzienlijk verschilt wanneer we beide dimensies van eenzaamheid vergelijken. Dit doet besluiten dat de modellen vooral een goede voorspeller zijn van emotionele eenzaamheid. Voor sociale eenzaamheid lijken andere mechanismen onderliggend te zijn.

## 5.2 EENZAAMHEID EN DUURTIJD VAN DE PARTNERSTATUS

Figuren 5 en 6 geven per categorie van de huidige partnerstatus weer in welke mate respondenten emotioneel respectievelijk sociaal eenzaam zijn naargelang de periode dat ze

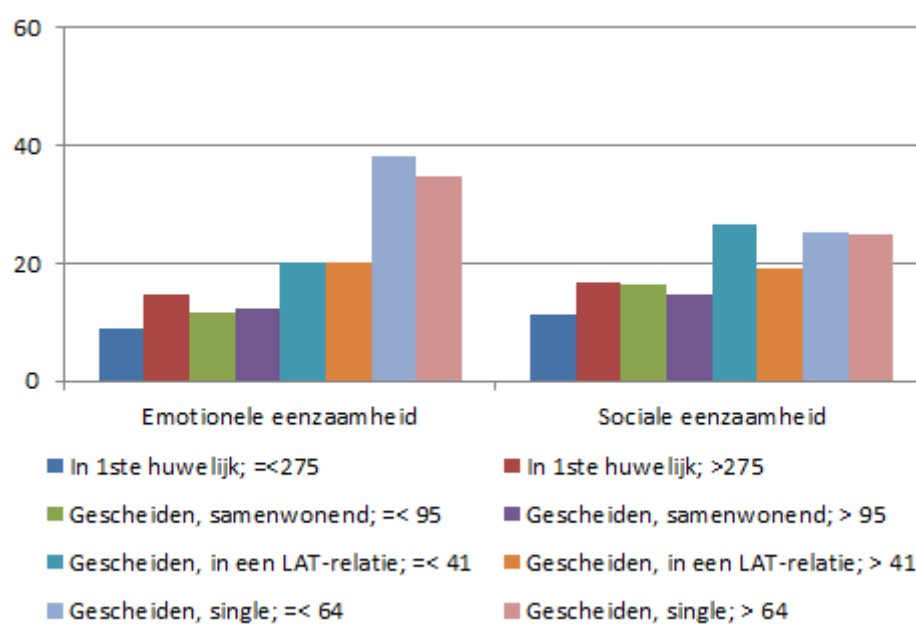
al verkeren in die specifieke partnerstatus. Per partnerstatus worden op basis van de mediane duurtijd in maanden twee categorieën onderscheiden. Om de mate van eenzaamheid weer te geven gebruiken we de dichotome indicatoren. De staven in figuren 5 en 6 geven het percentage personen weer die zich eenzaam voelen. Figuur 5 voor mannen en figuur 6 voor vrouwen laten weinig verschillen zien naargelang de duurtijd waarin personen in een partnerstatus verblijven. Enkel de nog steeds gehuwde vrouwen die langer dan de mediane duurtijd gehuwd zijn voelen zich meer emotioneel en sociaal eenzaam dan de vrouwen die korter in een eerste huwelijk zijn. De overeenkomstige percentages zijn voor emotionele respectievelijk sociale eenzaamheid 14,66% en 8,86% (met respectievelijk

**Figuur 5: Emotionele en sociale eenzaamheid naargelang duurtijd van de partnerstatus, voor mannen.**



Bron: Scheiding in Vlaanderen, 2009-2010

**Figuur 6: Emotionele en sociale eenzaamheid naargelang duurtijd van de partnerstatus, voor vrouwen.**



Bron: Scheiding in Vlaanderen, 2009-2010

**Tabel 4 Logistische regressie ter verklaring van emotionele en sociale eenzaamheid, apart voor mannen en vrouwen naargelang huidige partnerstatus, oddsratio's voor categorische duurtijd partnerstatus**

Duurtijd van de partnerstatus (Ref= Kort)	Mannen			Vrouwen		
	N	Emotionele eenzaamh.	Sociale eenzaamh.	N	Emotionele eenzaamh.	Sociale eenzaamh.
In 1ste huwelijk; lang	790	1,533	0,603	918	1,699	0,956
Gescheiden, samenwonend;	1197	0,998	0,782	1207	1,032	0,789
Gescheiden, in een LAT-	225	0,527	0,628	276	0,983	0,573
Gescheiden, single; lang	548	0,852	0,952	759	0,762	0,899

Bron: Scheiding in Vlaanderen, 2009-2010

\* p<0,05, \*\*p<0,01, \*\*\*p<0,001

*Gecontroleerd voor leeftijd, opleiding, subjectieve gezondheid, financiële stress, tewerkstelling en kinderen.*

**Tabel 5 Logistische regressie ter verklaring van emotionele en sociale eenzaamheid, apart voor mannen en vrouwen naargelang huidige partnerstatus, oddsratio's voor categorische duurtijd partnerstatus**

Duurtijd van de partnerstatus (Ref= Kort)	Mannen			Vrouwen		
	N	Emotionele eenzaamh.	Sociale eenzaamh.	N	Emotionele eenzaamh.	Sociale eenzaamh.
In 1ste huwelijk	790	0,994	0,999	918	1,004	1,000
Gescheiden, samenwonend	1197	0,999	0,998	1207	1,000	0,999
Gescheiden, in een LAT-	225	0,995	0,997	276	1,000	0,998
Gescheiden, single	548	1,000	0,999	759	0,998*	1,000

Bron: Scheiding in Vlaanderen, 2009-2010

\* p<0,05, \*\*p<0,01, \*\*\*p<0,001

*Gecontroleerd voor leeftijd, opleiding, subjectieve gezondheid, financiële stress, tewerkstelling en kinderen.*

$p=0.0063$  en  $p=0.0213$ ).

In tabellen 3 tot 5 geven we tenslotte de resultaten van een multivariate analyse waarin de duurtijd van de huidige partnerstatus opgenomen wordt. We herhalen niet de parameters voor alle covariaten, we beperken de bespreking tot de parameters die de partnerstatus combineren met de langere respectievelijk kortere duurtijd die deze partnerstatus kenmerkt. In tabel 3 integreren we alle categorieën van deze meer uitgebreide typologie van partnerstatus in één model, nadien splitsen we het model op in tabellen 4 en 5 en gaan we per partnerstatus na of langdurig of eerder kort in een partnerstatus verblijven de gevoelens van eenzaamheid doet veranderen.

Tabel 3 bevestigt dat gescheiden en single zijn zowel voor mannen als voor vrouwen de kans op emotionele eenzaamheid aanzienlijk verhoogt. Bovendien stellen we vast dat deze verhoogde kans blijft aanhouden ongeacht of men een korte dan wel een lange tijd single is. Hetzelfde geldt voor mannen die kort of lang in een LAT-relatie zijn. Hun kans om emotioneel eenzaam te zijn is eveneens significant hoger. Op vlak van sociale eenzaamheid zien we verschuivingen wanneer we de partnerstatus uitsplitsen naar duurtijd. Bij mannen is de kans om sociaal eenzaam te zijn aanzienlijk lager wanneer men langer in een huwelijk, in een ongehuwde samenwoningrelatie of in een LAT-relatie verblijft. Het single zijn leidt volgens deze indeling niet tot een verhoogde kans op sociale eenzaamheid voor mannen. Bij vrouwen verhoogt de kans om sociaal eenzaam te zijn wanneer men kort in een LAT-relatie of single is. Wanneer men lang in dergelijke situatie is, verdwijnt dit effect opnieuw.

## 6 BESLUIT

In deze bijdrage trachten we twee onderzoeksvragen te beantwoorden. In welke mate is de partnerstatus belangrijk om emotionele en sociale eenzaamheid te verklaren? Is de duurtijd van de partnerstatus relevant om emotionele en sociale eenzaamheid te verklaren?

De resultaten tonen aan dat gescheiden mannen en vrouwen die heden single zijn kampen met gevoelens van eenzaamheid en dit zowel in de emotionele als de sociale dimensie. Emotionele eenzaamheid verwijst naar een gebrek aan een hechte intieme band met iemand, sociale eenzaamheid verwijst naar het gemis naar een breder netwerk van vrienden, familie enz. Een postmaritale LAT-relatie beschermt vrouwen voor gevoelens van eenzaamheid, bij mannen blijft de kans op emotionele eenzaamheid wel verhoogd. In een postmaritale samenwoningrelatie zijn komt overeen met in een eerste huwelijk zijn wat betreft de mate waarin men gevoelens van eenzaamheid ervaart.

Deze bevindingen doen besluiten dat niet zozeer de scheiding op zich maar wel de afwezigheid van een partner in de postmaritale periode en dan vooral van een partner waarmee men samenwoont, het risico op emotionele eenzaamheid verhoogt. Hiermee bevestigen we enerzijds eerder onderzoek dat aantoonde dat bij gescheidenen de aanwezigheid van een partner belangrijk is inzake emotionele eenzaamheid (P. A. Dykstra & Fokkema, 2007). Anderzijds blijkt dat eerdere bevindingen omtrent het risico op emotionele eenzaamheid bij gescheiden ouderen (Heylen,

2011), niet stand houden in een algemene populatie van gescheidenen.

Wat sociale eenzaamheid betreft, bevestigen we in navolging van Kalmijn & Broese van Groenou (2005) de isolatiehypothese en de resource hypothese die stellen dat een scheiding waarna men partnerloos blijft, direct een vermindering van het eigen sociale netwerk betekent of indirect een vermindering van de mogelijkheid om een eigen sociale netwerk uit te bouwen. De bevrijdingshypothese die stelt dat gescheidenen meer in de gelegenheid zijn om mensen te ontmoeten omdat ze minder koppelgeoriënteerd zijn, wordt echter weerlegd door de data. Gescheiden mannen en vrouwen die single zijn ervaren meer gevoelens van sociale eenzaamheid dan gehuwden. Pas wanneer gescheidenen terug herpartnerd zijn, is de mate van sociale eenzaamheid gelijk aan die van gehuwden. Hiermee vinden we geen bevestiging voor de specialisatiehypothese (De Koker, 2007). Zowel bij vrouwen als bij mannen zien we een verhoogd risico op sociale eenzaamheid na scheiding.

De duurtijd van de partnerstatus heeft minder invloed op emotionele eenzaamheid. Enkel voor gescheiden vrouwen die single zijn, vinden we dat emotionele eenzaamheid vermindert naarmate de periode van single zijn langer duurt. Gegeven de literatuur omtrent duurtijd van relaties en gevoelens van eenzaamheid kunnen we aannemen dat deze groep van vrouwen hun verwachtingen ten aanzien van een partnerrelatie bijstellen waardoor het gemis minder scherp wordt (P. A. Dykstra & Fokkema, 2007; Stevens & Westerhof, 2006b). In tegenstelling tot Tornstam (1992) vinden we niet dat langdurige relaties minder kans op emotionele eenzaamheid tot

gevolg hebben. Wat sociale eenzaamheid en de duurtijd van de partnerstatus betreft geldt voor mannen dat de kans om sociaal eenzaam te zijn aanzienlijk lager is wanneer men langer in een huwelijk, in een ongehuwde samenwoonrelatie of in een LAT-relatie verblijft in vergelijking met kortdurig gehuwd zijn. We vinden dus geen bevestiging van het dyadic withdrawal principe van Kalmijn & Broese van Groenou (2005) dat stelt dat het sociale netwerk van koppels afneemt van zodra ze langer in een partnerrelatie zijn, meer nog we vinden eerder het omgekeerde, althans toch voor mannen.

Een andere determinant van emotionele eenzaamheid is het eigen opleidingsniveau waarbij hoger opgeleid zijn beschermend werkt. Subjectieve gezondheid en financiële stress hangen dan weer nauw samen met zowel emotionele als sociale eenzaamheid. Zich slechter voelen op vlak van algemene gezondheid en moeilijk rondkomen zijn voor beide dimensies van eenzaamheid belangrijke risicofactoren. Tewerkgesteld zijn verhoogt voor mannen de kans op sociale eenzaamheid. Met name (brug)gepensioneerden en langdurig zieken of permanent arbeidsongeschikten rapporteren een verminderde mate van sociale eenzaamheid in vergelijking met werkende mannen. Kinderen hebben verlaagd de kans op sociale eenzaamheid bij mannen. Belangrijk hierbij is te vermelden dat de woonsituatie van de kinderen of zelfs het verblijfspercentage geen invloed heeft.

Een laatste conclusie uit deze analyses betreft de bevinding dat sociale en emotionele eenzaamheid inderdaad twee verschillende dimensies zijn die we apart moeten modelleren. De determinanten onder beschouwing bleken

vooral belangrijk om emotionele eenzaamheid te voorspellen. Mogelijk moet sociale eenzaamheid meer verklaard worden door informatie op te nemen over het ruime netwerk van sociale relaties, zoals de omgang met vrienden, collega's en kennissen.

Een beperking van deze studie betreft het momentopnamekarakter van een aantal covariaten zoals de huidige partnerstatus en de huidige werksituatie. Aangezien de meting van de concepten emotionele en sociale eenzaamheid een subjectief gevoel op het moment van het interview weergeven, werd zoveel mogelijk informatie die eveneens gerelateerd is aan de huidige situatie op hetzelfde tijdstip geselecteerd als verklarende factoren. Hiermee gaan we voorbij aan de mogelijkheid dat huidige gevoelens van eenzaamheid kunnen resulteren uit situaties uit het verleden. De scheiding nemen we uiteraard op als levensloopgebeurtenis maar het volledige postmaritale traject op vlak van relaties werd niet in rekening gebracht. Evenmin werden de duurtijd van de huidige arbeidssituatie of eerdere arbeidssituaties in de verklarende modellen opgenomen.

Op basis van de bevindingen uit deze bijdrage roepen we op om preventief en curatief niet alleen oog te hebben voor materiële gevolgen van echtscheiding maar ook de emotionele en sociale gevolgen voor partners in scheiding te erkennen. Duidelijk blijkt dat het uitblijven van een postmaritale relatie gevoelens van eenzaamheid kan teweeg brengen. Wanneer we bovendien deze bevinding situeren in het licht van onze kennis omtrent herpartnering na scheiden weten we dat specifieke groepen een dubbel risico op eenzaamheid kennen. Uit ander onderzoek (Pasteels, Corijn & Mortel-

mans, 2012, Pasteels & Mortelmans, 2013; Weiss, 1987) weten we immers dat opleidingsniveau een belangrijke determinant is om het aangaan van een nieuwe relatie door mannen te verklaren. Mannen die lager opgeleid zijn herpartneren minder dan midden of hoger opgeleide mannen. Gegeven dat uit deze analyses blijkt dat de afwezigheid van een partner, of zelfs van een inwonende partner, de kans op emotionele eenzaamheid sterk verhoogt, en dat eveneens lager opgeleid zijn de kans op emotionele eenzaamheid verhoogt voor mannen, moeten we concluderen dat lager opgeleide mannen een dubbel risico op emotionele eenzaamheid kennen. Het lijkt dan ook belangrijk aandacht te besteden aan specifieke risicogroepen voor wie emotionele en sociale aspecten van alleen zijn zwaar kunnen doorwegen.

Tot slot laten deze bevindingen zien dat het uitblijven van een partnerrelatie niet altijd een gewenste situatie is die we met een discours van individualisering als een eigen keuze kunnen duiden. Integendeel, we kunnen afleiden dat single zijn niet voor iedereen een bevredigende situatie is aangezien de kans op eenzaamheid verhoogd is voor deze groep. Binnen de huidige maatschappij die drijft op individualisering en globalisering waarin sociale relaties ingegeven zouden zijn door individuele keuzes en netwerken per definitie ruimer worden, ervaren sommigen toch te weinig verbintenis met de ander, zowel op het vlak van een hechte omgang met een of meerdere specifieke personen als wat het ruimere sociale netwerk van familie en vrienden betreft. Stilstaan bij eenzaamheid zoals Bond zonder Naam deed door vijf dagen per jaar te verheffen tot "week van de eenzaamheid" is een lovenswaardig initiatief omdat het misschien

wel raakt aan een taboe van de huidige snelle en geïndividualiseerde maatschappij.

## 7 REFERENTIES

- Bauman, Z. (2002). Foreword: Individually, together. In U. Beck & E. Beck-Gernsheim (Eds.), *Individualization. Institutionalized individualism and its social and political consequences* (pp. XIV-XIX). London: Sage.
- Beel, V. (2012, 11-12). *Vrouw, 50 en single? Pas op voor eenzaamheid*, De Standaard.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*. New York - London: The Guilford Press.
- Cooney, T. M., & Dunne, K. (2001). Intimate relationships in later life - Current realities, future prospects. *Journal of Family Issues*, 22(7), 838-858. doi: 10.1177/019251301022007003
- De Jong Gierveld, J. (1984). *Eenzaamheid. Een meersporig onderzoek*. Amsterdam - Deventer: Van Loghum Slaterus.
- De Jong Gierveld, J., van Groenou, M. B., Hoogendoorn, A. W., & Smit, J. H. (2009). Quality of Marriages in Later Life and Emotional and Social Loneliness. *Journals of Gerontology Series B-Psychological Sciences and Social Sciences*, 64(4), 497-506. doi: 10.1093/geronb/gbn043
- De Jong Gierveld, J., & van Tilburg, T. (2006). A six-item scale for overall, emotional and social loneliness: Confirmatory tests on survey data. *Research on Aging: A bi-monthly on Aging and the Life Course*, 28, 582-598.
- Defever, C., Van Lancker, W., Mortelmans, D., & Cantillon, B. (2013). De inkomenspositie van alleenstaande ouders. In M. Callens (Ed.), *Sociale Staat van Vlaanderen 2013* (pp. in review). Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Gemeenschap,.
- De Koker, B. (2007) Impact op de sociale relaties van ex-partners. In Van Peer, C. (2007) *De impact van (echt)scheiding op kinderen en ex-partners*. SVR-studie, 2007/1.
- DiTommaso, E., & Spinner, B. (1993). THE DEVELOPMENT AND INITIAL VALIDATION OF THE SOCIAL AND EMOTIONAL LONELINESS SCALE FOR ADULTS (SELSA). *Personality and individual differences*, 14(1), 127-134. doi: 10.1016/0191-8869(93)90182-3
- Dykstra, P. (1990). *Next of (non)kin. The importance of primary relationships for older adults' well being*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.



- Dykstra, P. (2004). Diversity in partnership histories: implications for older adults's social integration. In C. Phillipson, G. Allan & D. Morgan (Eds.), *Social Networks and Social Exclusion. Sociological and Policy Perspectives*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.
- Dykstra, P., & de Jong-Gierveld, J. (1999). Differentiële kansen op eenzaamheid onder ouderen. *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, 30(5), 212-225.
- Dykstra, P., & Fokkema, T. (2001). Emotionele en sociale eenzaamheid onder gescheiden en gehuwde mannen en vrouwen: de deficiet- en cognitieve benaderingen vergeleken. *Nederlands tijdschrift voor de Psychologie*, 56, 177-190.
- Dykstra, P. A., & De Jong Gierveld, J. (2004). Gender and marital-history differences in emotional and social loneliness among Dutch older adults. *Canadian Journal on Aging-Revue Canadienne Du Vieillissement*, 23(2), 141-155. doi: 10.1353/cja.2004.0018
- Dykstra, P. A., & Fokkema, T. (2007). Social and emotional loneliness among divorced and married men and women: Comparing the deficit and cognitive perspectives. *Basic and Applied Social Psychology*, 29(1), 1-12.
- Essex, M. J., & Nam, S. (1987). Marital status and loneliness among older women: the differential importance of close family and friends. *Journal of marriage and the family*, 49(1), 93-106. doi: 10.2307/352674
- Frans, D., & Mortelmans, D. (2008). *Tijdsregelingen in de loopbaan. Terugblik, stilstand en toekomstperspectieven*. Brussel: WSE Report.
- Heylen, L. (2011). *Oud en eenzaam? Een studie naar de risicofactoren voor sociale en emotionele eenzaamheid bij ouderen*. Antwerpen: UA.
- Kalmijn, M. & Broese van Groenou, M.(2005) Differential effects of divorce on social integration. *Journal of Social and Personal Relationships*, 22, 4, 455-476.
- Kalmijn, M., & Poortman, A.-R. (2006). His or Her Divorce? The Gendered Nature of Divorce and its Determinants. *European Sociological Review*, 22(2), 201-214.
- Lesthaeghe, R. (1995). The second demographic transition in Western countries: an interpretation. In K. M. Oppenheim & A.-M. Jensen (Eds.), *Gender and family change*

- in industrialized countries (pp. 17-62).  
Oxford: Clarendon Press.
- Lesthaeghe, R., & Neels, K. (2002). From the first to the second demographic transition: an interpretation of the spatial continuity of demographic innovation in France, Belgium and Switzerland. *European Journal of Population*, 18(4), 325-360.
- Lodewijckx, E. (2008). Veranderende leefvormen in het Vlaamse Gewest, 1990-2007 (en 2011). Een analyse uit het Rijksregister. SVR-rapport, 2008(3), 70.
- Mortelmans, D. (2004). Hoe vrij is vrije tijd ? De Open Poort, 84(7), 9-11.
- Mortelmans, D., Pasteels, I., Bracke, P., Matthijs, K., Van Bavel, J., & Van Peer, C. (2011). *Scheiding in Vlaanderen*. Leuven: Acco.
- Neels, K. (2006). *Reproductive strategies in Belgian fertility: 1930-1990*: The Hague: Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute.
- Pasteels, I. & Mortelmans, D. (2011). Huwen en scheiden in de levensloop. In: Mortelmans, D., Pasteels, I., Bracke, P., Matthijs, K., Van Bavel, J. & Van Peer, C. (red.). *Scheiding in Vlaanderen*. Leuven, Acco, 65-84.
- Pasteels, I., Corijn, M., & Mortelmans, D. (2012). Een nieuwe partner na een echtscheiding? Opleidingsverschillen bij mannen en vrouwen in Vlaanderen. *Tijdschrift voor Sociologie*, 33(3/4), 331-352.
- Pasteels, I., Lodewijckx, E., & Mortelmans, D. (2013). Gezinstransities bij volwassenen. In C. Van Peer & M. Corijn (Eds.), *Gezinstransities in Vlaanderen* (in review). Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Pasteels, I., & Mortelmans, D. (2013). Gescheiden... en dan? Herpartneren in Vlaanderen anno 2010. *Relaties en Nieuwe Gezinnen*, in review.
- Pasteels, I., Mortelmans, D., & Van Bavel, J. (2011). Steekproef en dataverzameling. In D. Mortelmans, I. Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. Van Peer (Eds.), *Scheiding in Vlaanderen* (pp. 27-64). Leuven: Acco.
- Peters, A., & Liefbroer, A. C. (1997). Beyond marital status: Partner history and well-being in old age. *Journal of marriage and the family*, 59(3), 687-699. doi: 10.2307/353954

- Pinquart, M. (2003). Loneliness in married, widowed, divorced, and never-married older adults. *Journal of Social and Personal Relationships*, 20(1), 31-53.
- Shute, R., & Howitt, D. (1990). Unravelling paradoxes in loneliness: research and elements of social theory of loneliness. *Social Behaviour*, 5, 169-184.
- Speltincx, E. & Jacobs, T. (2000), *Gezinsontbinding in Vlaanderen. Boek 2: gevolgen van echtscheiding*. Antwerpen: Steunpunt Gezinsdemografisch panel.
- Spanier, G. (1976). Measuring dyadic adjustment: New Scales for Assessing the Quality of Marriage and Similar Dyads. *Journal of Marriage and Family*, 38(1), 15-28.
- Stevens, N., & Westerhof, G. J. (2006a). Marriage, social integration, and loneliness in the second half of life - A comparison of Dutch and German men and women. *Research on aging*, 28(6), 713-729. doi: 10.1177/0164027506291747
- Stevens, N., & Westerhof, G. J. (2006b). Partners and others: Social provisions and loneliness among married Dutch men and women in the second half of life. *Journal of Social and Personal Relationships*, 23(6), 921-941. doi: 10.1177/0265407506070474
- Tornstam, L. (1992). Loneliness in marriage. *Journal of Social and Personal Relationships*, 9(2), 197-217. doi: 10.1177/0265407592092003
- Van Baarsen, B. (2002). Eenzaamheid en zingeving: signaleren en meten van eenzaamheid in de praktijk. *Geron*, 4(2), 60-68.
- Van de Kaa, D. J. (1994). The second demographic transition revisited: theories and expectations. In H. Beets, H. van den Brekel, R. Cliquet, G. Dooghe & J. De Jong Gierveld (Eds.), *Population and Family in the low countries 1993: late fertility and other current issues* (pp. 81-126). Amsterdam: Swets and Zeitlinger.
- van Tilburg, T., de Jong-Gierveld, J., Lecchini, L., & Marsiglia, D. (1998). Social integration and loneliness: a comparative study among older adults in the Netherlands and Tuscany, Italy. *Journal of Social and Personal Relationships*, 15(6), 741-754.
- Vermeiren, P. P., & Mortelmans, D. (2008). *Leefbaar werken, een loopbaan lang. Een levensloopperspectief op loopbanen*. Brussel: WSE Report.

Weiss, R. S. (1973). *Loneliness. The experience of emotional and social isolation*. Cambridge: The MIT Press.

Weiss, R. S. (1987). Reflections on the present state of loneliness research. *Journal of Social Behavior and Personality*, 2(2), 1-16.

Widmer, E. (2004). *Couples and Their Networks*. In J. Scott, J. Treas & M. Richards (Eds.), *The Blackwell Companion to the Sociology of Families* (pp. 356-373): Blackwell Publishing.

## **ENGLISH ABSTRACT**

Using data from the “Divorce in Flanders”-project, feelings of emotional and social loneliness of 2916 men and 3332 women were explored. We tried to find out whether the likelihood of feeling lonely did differ for divorcees according to married people. Current partnership status and the duration of that partnership status were the main variables under consideration. Results showed that divorcees without a current partner experience more feelings of emotional loneliness compared to married people or to divorcees with a new partner. Regarding social loneliness, we found evidence for the isolation hypothesis and the resource hypothesis, meaning that divorced people without a current partner experience deficits in the broader circle of social contacts. About the duration of the current partnership status results showed that feelings of emotional loneliness of single women decrease as time goes on. For men, the likelihood of social loneliness decreases also if their relationship with a spouse, a co-resident partner or even a non-resident partner takes longer.

**Keywords:** Loneliness, divorce, repartnering